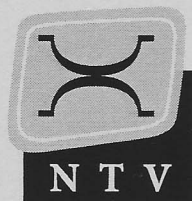

De Tinkoerier

Mededelingenblad Nederlandse TinVereniging

Jaargang 7, nummer 1, juni 1999

- Vier eeuwen tinnegieters in 's-Hertogenbosch
- Een baggervondst uit de Hollandse IJssel
- Tinpest

Nederlandse Tin Vereniging

Oprichting

27 maart 1993

Bestuur

J.F.H.H Beekhuizen	Voorzitter
J.E. Wustenhoff	Secretaris
L.J. Begheyn	Penningmeester
H.J.J. Leenen	Bestuurslid
B. Dubbe	Bestuurslid en erelid
H.B. van Wijk	Bestuurslid
A.A. Kooijman	Bestuurslid

Redactie

B. Dubbe	Hoofdredacteur
J.F.H.H Beekhuizen	Redacteur - lay-out
J.E. Wustenhoff	Redacteur

Adres secretariaat

Koppelland 11
1391 EV Abcoude

Adres redactie

E. Tesschenmacherstraat 56
7415 CV Deventer

Adres penningmeester

Leicester 6
3641 LH Mijdrecht

Stichting Nederlandse Tinbibliotheek

H.B. van Wijk	Voorzitter en bibliothecaris
J.E. Wustenhoff	Secretaris
A.A. Kooijman	Penningmeester

Bankrelatie

Postbank	4382632
----------	---------

IISN: 1380-108

Copyright: 'Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het bestuur of de redactie van de NVT'.

Inhoudsopgave

1. Voorwoord van de voorzitter	4
2. Verslag van de ledenbijeenkomst in museum 'De Lakenhal'	5
3. Vier eeuwen tinnegieters in 's-Hertogenbosch	7
<i>T. Kooyman</i>	
4. Een baggervondst uit de Hollandse IJssel	13
<i>H. Wustenhoff</i>	
5. Tinpest	15
<i>G. Groenendijk</i>	
6. Tinbibliotheek	19
<i>N. Klaversma</i>	
7. Literatuur over tin	20
<i>H.B. van Wijk</i>	
8. Boekbespreking	21
<i>H. Wustenhoff</i>	

Voorwoord van de voorzitter

Uit de vele reacties die mij bereikt hebben mag ik concluderen dat De Tinkoerier nieuwe stijl door de leden goed is ontvangen. Dat doet de redactie veel plezier.

Inmiddels hebben wij de eerste bijeenkomst van de NTV weer achter de rug. Het was een groot succes. Helaas was het mijn plicht de vergadering te moeten mededelen dat één van onze buitenlandse leden, de heer René Richard eind februari 1999 is komen te overlijden. Hij was pas drie jaar lid van onze vereniging en door zijn gezondheid was hij helaas niet in staat om een van onze vergaderingen bij te wonen, al was hij dat elke keer weer van plan. René Richard was auteur van het tinboek 'Potiers d'étain de l'ancien Languedoc et du Rousillion', verschenen in 1988.

Het bestuur heeft namens de NTV een condoléance naar zijn weduwe verstuurd.

Tijdens de bijeenkomst van The Pewter Society in Stratford-upon-Avon (zie verslag ledenbijeenkomst) is mij door de voorzitter David Lamb een voorzittershamer met onderplank overhandigd als cadeau voor het 5-jarig jubileum van de NTV. Op één van de aangebrachte plaatjes staat: 'Presented by The Pewter Society to commemorate the 5th Anniversary of the NTV 1999' (klein foutje). In de toekomst zullen alle voorzitters van de vereniging aan de onderkant van dit plankje een plaatje met hun naam krijgen.

In mijn voorwoord van De Tinkoerier, jaargang 6, nummer 2, december 1998 besprak ik enige omschrijvingen, welke voorkwamen in een veilingcatalogus en waarop ik enig commentaar had.

Dat de beschrijvingen ook correct kunnen zijn, bewijzen de volgende voorbeelden. Ook hier vermeld ik eerst de originele tekst.

'Een zeer mooie maatkan, Rotterdam, laat 16e eeuw... Handvat met gekroond stadsmerk van Rotterdam en initialen MM. Voor het merk zie: B. Dubbe, Tin en tinnegieters in Nederland, Lochem 1978, fig. 530c, p. 373.'

Correcte omschrijving en de samensteller van de catalogus heeft de moeite genomen om de goede literatuur erbij te vermelden.

'Twee Franse kannen, 18e eeuw. Éen Lisieux gemerkt door N. Preaux en de ander gemerkt FH.'

Ook hier geeft men de juiste informatie over de herkomst van één van de kannen.

Het bestuur en de redactie van De Tinkoerier wenst u een prettige en zonnige vakantie.

J.F.H.H. Beekhuizen

De najaarsbijeenkomst is vastgesteld op:

23 oktober 1999 in het Amsterdams Historisch Museum.

Verslag van de ledenbijeenkomst in museum

‘De Lakenhal’ d.d. 24 april 1999

Aanwezig waren 30 leden en introducés, van 3 leden was bericht van verhindering ontvangen.

Na ontvangst in Stadscafé van der Werff met koffie en cake, ging het gezelschap gezamenlijk naar het museum waar om 11.15 uur door de voorzitter de bijeenkomst wordt geopend. Hij heet de aanwezigen welkom, waarbij hij een speciaal woord van welkom richt tot de nieuwe leden en de gastspreker mevrouw drs. I.W.L. Moerman, conservator van het museum.

Ook geeft de voorzitter een korte terugblik op het bezoek van een aantal leden aan de bijeenkomst van de Pewter Society in Stratford-upon-Avon van 26 tot 28 maart j.l. Met name is hem opgevallen het grote aantal voorwerpen dat door de leden ter beoordeling, als nieuwe aanwinst of als ondersteuning voor de lezingen wordt meegenomen. Hij spreekt de hoop uit dat ook onze leden in de toekomst meer voorwerpen naar de bijeenkomsten zullen meenemen, tot nu toe is dat nog maar zeer beperkt. Toch is dit voor alle partijen interessant en zeer leerzaam.

Hierna geeft hij het woord aan mevrouw Moerman die een vlotte en interessante lezing houdt over de tincollectie van het museum, waarbij de nadruk wordt gelegd op het uit het midden van de 16de eeuw stammende tinnen servies Van Montfoort-Boelens. O.a. verhaalt zij van de naspeuringen door haar verricht om de op dit servies voorkomende familiewapens en tinmerken te kunnen thuisbrengen. Een 25-tal van de meest interessante tinnen voorwerpen uit de collectie van het museum waren door haar geselecteerd en in de zaal uitgesteld. Deze werden uitgebreid besproken en rond gegeven. Met name het feit dat alle aanwezigen ze in de hand mochten nemen en konden bekijken, werd bijzonder op prijs gesteld.

Na het beantwoorden van vragen door de leden, bedankt de voorzitter mevrouw Moerman voor haar uiteenzetting en voor het werk dat zij zich voor de vereniging heeft getroost en overhandigt haar als blijk van waardering een boekenbon.

Hierna gaat het gezelschap weer terug naar

Stadscafé van der Werff voor de gezamenlijke koffietafel. Door een fout van het restaurant (dubbele boeking) zorgt dit voor enige paniek ter plaatse. Na enige improvisatie komt één en ander - met uitzondering van de kroketten die door de andere partij reeds verorbert waren - toch voorelkaar. Trouwe deelnemers aan onze bijeenkomsten zullen inmiddels ervaren hebben dat op kroketten bij ons geen zegen rust. Bij het Amsterdams Historisch Museum kwamen ze de laatste twee keer pas toen de meeste deelnemers hun lunch reeds op hadden, bij ‘De Dubbelde Palmboom’ in november j.l. deelde de kok ons mede dat de kroketten ontploft waren ten gevolge van een te hete oven en hier waren ze door anderen reeds opgegeten. Wellicht zullen we de volgende keer iets anders moeten proberen, zoals een saucijzenbroodje of dergelijke!

Na terugkeer in het museum worden eerst de in de vaste opstelling staande tinnen voorwerpen van het museum bekeken. Daarna houdt ons bestuurslid Ton Kooyman een lezing over ‘Vier eeuwen tinnegieters in ‘s-Hertogenbosch’. Aan de hand van dia’s vertelt hij iets over het wel en wee van de Bossche tinnegieters uit de 16de tot en met de 19de eeuw. Aangezien de lezing in dit nummer van ‘De Tinkoerier’ is afgedrukt, wordt er hier niet verder op ingegaan.

Nadat de heer Kooyman door de voorzitter bedankt is voor zijn interessante lezing, wordt overgegaan tot het laatste punt van de agenda: het bespreken van museumstukken en door leden meegebrachte voorwerpen. Hiervan oogsten vooral een vroeg 16de eeuwse gegraveerde beker, enkele Leidse kannetjes en de stadskannen (Cat. ‘Tin ten toon’ resp. nrs. 26 afb.7, 22 afb.5 en 2 afb.1) veel bewondering. Door leden waren o.a. twee Bossche kannen meegenomen, een Goudse kan (baggervondst, zie elders in dit nummer) en een Haarlemse kan. Deze laatste wordt, hoewel redelijk goed gemaakt, op basis van kleur, het ontbreken van de natte lap afdruk en ‘verkeerde’ draairingen, algemeen als vals beoordeeld.

Tenslotte deelt de voorzitter nog mede dat datum en plaats van de najaars- bijeenkomst nog niet bekend zijn aangezien het Amsterdams Historisch Museum in verband met verbouwingen niet beschikbaar is, maar dat in de komende 'Tinkoerier' hier nadere mededelingen over zullen volgen (zie bestuursmededelingen). Hierna bedankt hij mevrouw Moerman voor de genoten gastvrijheid en de leden voor hun aanwezigheid en wenst allen wel thuis.

De redactie maakt de lezers ten overvloede attent op de tentoonstelling

'Kanonnen, Klokken en Kandelaars'

Koper en brons uit Rotterdam in Het Schielandhuis.

Rotterdams gietwerk in koper en brons staat centraal in de tentoonstelling Kanonnen, klokken en kandelaars, die tot en met 5 september 1999 in Het Schielandhuis is te zien.

Eveneens in Het Schielandhuis toont De Atlas Van Stolk tot en met 27 juni 1999 onder de titel Kandelaars, kasten en keukengerei prenten waarop huisraad van koper en andere huishoudelijke voorwerpen zijn afgebeeld.

Locatie:

Het Schielandhuis,
Korte Hoogstraat 31, 3011 GK Rotterdam

Openingstijden:

di t/m vrij 10.00 - 17.00 uur,
za-, zon- en feestdagen 11.00 - 17.00 uur.

Vier eeuwen tinnegieters in 's-Hertogenbosch

T. Kooyman

Onderstaand artikel is de aangepaste tekst van een lezing die werd gehouden op de bijeenkomst van de Nederlandse TinVereniging op 24 april 1999 in Museum 'De Lakenhal' te Leiden.

Naast een belangrijke handelsstad, was 's-Hertogenbosch in de 15e en het begin van de 16e eeuw ook een belangrijk ambachtscentrum, vooral in de textiel- en metaalsector.

De stad werd in 1185 gesticht door Hertog Hendrik I van Brabant. Hij deed dit om in het noorden van zijn hertogdom een sterke vesting te hebben, die zijn gebied tegen invallen kon beschermen. Hij wist immers dat de toekomstige vesting goed te verdedigen zou zijn, omringd door stadswallen, die hij onmiddellijk zou laten bouwen, en beveiligd door het water van Dommel en Aa als natuurlijke vestinggrachten.

Merkwaardig was overigens wel, dat de hertog de nieuwe stad in 1185 geen naam gaf. Er kwamen in het begin dan ook verschillende namen voor. Er werd gesproken over 'Ordunen, dat men nu Bossche noemt' en 'een nieuwe stad aan het bos bij Orthen'. 's-Hertogenbosch werd dus gesticht op een deel van het domein Orthen. Pas in 1212 kwam de naam 's-Hertogenbosch of Bosch voor.

Om het voor mensen aantrekkelijk te maken zich in deze nieuwe stad te vestigen, moest de hertog hen wel iets bieden. Daarom schonk hij bij de stichting van de stad aan de inwoners vrijdom van tol in zijn hele hertogdom. Veel handelaren, die door dit belastingvoordeel hun waren goedkoper hoopten te kunnen verkopen dan de concurrentie, vestigden zich in de stad.

Naast de vrijheid van tol, gaf het oudste stadsrecht ook rechtszekerheid. En dat betekende veel in die tijd. Niemand zou daardoor bijvoorbeeld een Bosschenaar tot een tweegevecht kunnen uitdagen, een in die dagen gebruikelijke manier om een meningsverschil te beslechten. Wie won, had gelijk. Voortaan mocht een Bosschenaar alleen door zijn eigen stadsbestuur, schout en schepenen, berecht worden.

Mede door deze privileges groeide het aantal inwoners gestaag. In de eerste helft van de 13e eeuw wordt er al buiten de stadsmuren gewoond, het duurt echter tot 1318 voordat de stadsmuren

verlegd worden. Rond 1400 vindt wederom uitbreiding plaats met het Hinthamereinde en de Vughterdijk.

In 1438 heeft 's-Hertogenbosch ca. 13.000 inwoners en in 1526 zo'n 19.000. Naar de maatstaven van die tijd een heel grote stad. Na Utrecht, met ca. 25.000 inwoners, de grootste stad van het huidige Nederland. De 15e eeuw wordt wel de Brabantse Gouden Eeuw genoemd, voor 's-Hertogenbosch was het de Bossche Gouden Eeuw.

Het zal u duidelijk zijn, dat deze welvaart ook het tinnegietersambacht ten goede kwam, want naast een centrum van Brabantse goud- en zilversmeden, was 's-Hertogenbosch tevens lange tijd een centrum van tinnegieters. Zo kocht de uit deze stad afkomstige koopman Jan Klempe voor een aantal Bossche tinnegieters in 1483 op de 'Koudemarkt' te Bergen op Zoom een partij Engels tin voor de in die tijd aanzienlijke som van tweeëntwintig ponden groten Vlaams (ca. f.150,-). Was dat nu zo'n aanzienlijk bedrag? Ja, want rond die tijd, begin 16e eeuw, verdiende een timmerman f.9,- per jaar en kostten 1000 bakstenen 90 cent. In 1509-1510, koopt het stadsbestuur van 's-Hertogenbosch nog 8771/2 pond tin te Antwerpen en elders. Ongetwijfeld werd dit ook in 's-Hertogenbosch verwerkt.

Ook uit het aantal in de stad gevestigde tinnegieters valt wel op te maken, dat hier voldoende werk voorhanden was. Zonder de schijn te willen wekken volledig te zijn, waren dat er in de 16e eeuw minstens 25. Brengt men dit aantal in relatie tot het inwoneraantal uit die tijd, dan wordt het nog sprekender.

Naast eerdergenoemde tinaankopen en het aantal tinnegieters, geven ook boedelinventarissen en testamenten uit de 16e, 17e en 18e eeuw een indruk van de aanwezigheid van tinnen voorwerpen in Bossche huishoudens. In 1519 bezat 'De Zwaan', een Bossche herberg, ruim 300 tinnen gebruiksvoorwerpen, waaronder:

- 31 kwartkannen
- 40 schotels
- 54 sauchieren
- 65 teljoren en
- een aantal kandelaars, zoutvaten, komkes, kannen en lepels.

Vier eeuwen tinnegieters in 's-Hertogenbosch

In het testament van juffrouw Aleyd, weduwe van Jan van Berckel, in leven raadsheer der stad, vermaakt zij op 4 november 1536 na haar overlijden naast andere goederen o.a.:

- vier lege tinnen schalen
- een dozijn tinnen teljoren
- een tinnen wijwatervaatje
- twee tinnen pispotten
- vier hoge tinnen schalen
- een half dozijn tinnen comkens
- een half dozijn tinnen sauchieren en
- drie oorkommetjes.

Zelfs aan het eind van de 18e eeuw was er nog veel tin onder de Bossche bevolking. Dit blijkt o.a. uit het feit, dat toen na de plunderingen door de militairen van het Bossche garnizoen in 1788 de Bosschenaren hun gestolen tinnen goederen op het stadhuis konden terughalen er op 31 maart en 1 april zo'n 700 bestolenen komen kijken.

Toch naderde het einde van het ambacht dat eeuwen lang bestaan had. Volgens een lijst van beroepen die in 1806 in 's-Hertogenbosch voorkwamen, waren er toen nog 6 zelfstandige tinnegieters, waaronder 3 tevens loodgieter. Rond 1860 waren er nog 4 tinnegieters en 16 arbeidskrachten.

Bekende tinnegieters-families in de 19e eeuw waren de familie Van den Bogaert, Van Engelen en Rouppe van der Voort. Thans is er geen tinnegieterij meer.

Maar laten we teruggaan naar de Bossche Gouden Eeuw, 15e tot begin 16e eeuw.

Aan het eind van de late middeleeuwen ontstond bij ambachtlieden in de meeste beroepen, en zo ook in 's-Hertogenbosch, de behoefte zich binnen hun beroep te verenigen in gilden. Op deze wijze trachtte men zowel onderlinge concurrentie als concurrentie van buiten af, uit te sluiten en zodoende een maximaal profijt van de arbeid te verkrijgen.

Ter bescherming van de consument, kreeg ook de overheid enige zeggenschap. Zo ontstonden er voorschriften ten aanzien van de toelating tot het gilde, de lonen, de eisen van vakbekwaamheid, de prijzen en het toezicht op het geproduceerde werk.

Naast de economische doelstelling, had het gilde o.a. ook een functie op kerkelijk een sociaal terrein.

Omdat in veel steden het aantal tinnegieters te gering was om een eigen gilde op te richten, sloten zij zich vaak aan bij een reeds bestaand gilde, zoals bijv. bij het smeden- of kramersgilde. In 's-Hertogenbosch werd dit het kramersgilde, hoewel ze binnen dit gilde wel een min of meer zelfstandige corporatie vormden.

De kramers hebben in 's-Hertogenbosch ook een eigen gildehuis bezeten. Op 15 juli 1494 kochten de kramers van Theodoricus de Hynden in de toenmalige Zadelstraat - thans Schapenmarkt - het naast het raadhuis gelegen pand. Dit werd als gildehuis ingericht en genoemd 'In Sinter Claes'. Vanwaar deze naam? Niet omdat ze daar nog in geloofden, maar omdat de deken van het gilde, althans vóór 28 maart 1610, jaarlijks met Sinterklaas in functie trad. Uit een inventaris van 100 Bossche testamenten over de periode 1353-1698 van Huub van Bavel, norbertijn te Heeswijk, blijkt dat dit gildehuis in 1538/39 tevens een openbare herberg was. (...'*ten huuse, gheheyten In Zinter Claes, wesende een oopenbaar herberghe, staende in 's-Hertogenbossche naest den Raethuuse*'). In 1599 werd het huis stads-eigendom. Waar eertijds dit gildehuis stond, bevindt zich sinds 1670 de rechter vleugel van het hedendaagse stadhuis.

Waar de kramers na de verkoop hun huis hebben gehad, is niet bekend. Met zekerheid is echter wel te zeggen, dat ze in het begin van de 18e eeuw er geen eigen huis meer op nahielden. In 1710, richtten zij namelijk op eigen kosten en met verlov van de magistraat, een vertrek boven de Orthenbinnenpoort tot gildekamer in. Rond 1810 is deze poort gesloopt, het gilde speelde toen echter al geen rol meer.

In 1503, stelden de gildebreeders regels (voorschriften) op voor de wijze waarop het ambacht moest worden uitgeoefend. Om ook de belangen van de consument te beschermen, moest de overheid aan deze voorschriften nog wel haar goedkeuring verlenen. Daarom maakten ze aan het stadsbestuur hun klachten kenbaar naar aanleiding van allerlei ongeregelheden en ongerief, waarmee ze dagelijks hoe langer hoe meer te kampen hadden (bedoeld zijn het gebrek aan toezicht en het ontbreken van stedelijke controle op tinproducten en tinbedrijf, waardoor scharrelaars

Vier eeuwen tinnegieters in 's-Hertogenbosch

en beunhazen de markt bedierven). Tinnegieters en verkopers van tinprodukten komen hoe langer hoe meer in de knel en het risico dat zij tenslotte hun broodwinning zouden kwijtraken, was niet denkbeeldig.

Het stadsbestuur moest zo snel mogelijk maatregelen treffen, die voorgoed een einde zullen maken aan zwendel en geknoei, door een beschermend positief statuut op te stellen, een keur, waaraan een ieder zich te houden had. In andere steden in het hertogdom Brabant bestonden reeds veel eerder dergelijke keuren. In de Zuidelijke Nederlanden waren o.a. Damme (1303), Doornik (1323), Gent (1355), Maastricht (1382), Antwerpen (1422), Breda (1447) en Bergen op Zoom (1480) hen al voor geweest. Van andere Bossche ambachtlieden hadden de smeden reeds in 1302 als eerste, en de schoenmakers in 1304 hun keur gekregen.

Omdat de voorschriften van de ene stad vaak dienden als voorbeeld voor die van andere steden, leken de meeste bepalingen op elkaar. Voor de Bossche keur heeft die van Antwerpen als voorbeeld gediend. Uit de wetten die het gildebestuur in 1503 voor de Bossche tinnegieters opstelde, zal ik daarom alleen die behandelen die afwijkend zijn van de algemeen geldende.

Zo mochten de Bossche tinnegieters geen andere stempels bezitten dan *'een teeken metten boom* (het stadswapen), *een metten hamer metten croonen* (het kwaliteitsteken) *ende zijn eygen teecken* (meesterteken)'. In andere steden mocht men vaak meerdere stempels gebruiken. In Haarlem ten hoogste 4 en in Brussel zelfs 6.

Met betrekking tot het teken met de boom, de bosboom, het stadswapen, kan nog opgemerkt worden, dat in het ornament met de bosboom links altijd een letter, de eerste letter van de voornaam van de tinnegieter, voorkomt. Rechts in het ornament staat een symbool, zoals bijvoorbeeld het astronomisch teken voor de maan in het merk van Marcelis Gevariszoon, een wijnglas in dat van Gijsbert van de Graft, een eg bij Denis Henriksen en een ster bij Hans Reinier Rogghen, de maker van de Bossche stadskannen.

Vervolgens komt het ook maar een enkele keer voor, dat een keur voorschriften geeft m.b.t. de plaats waar de merken moeten worden aangebracht. In de Bossche keur wordt voor

schotels en oorkommen voorgeschreven dat de meester op de onderkant steeds een bosboom (stadswapen) en zijn eigen merk moest aanbrengen en op de rand van de borden bovendien nog de hamer met de kroon (kwaliteitsmerk).

In 's-Hertogenbosch kon ook het meesterteken de betekenis hebben van kwaliteitsmerk. De keur bepaalde immers, dat z.g.n. 'grauwwerk' het teken van de meester zou dragen zodat men kon zien wie het gemaakt had. Door het ontbreken van andere merken kon men dan zien met grauw tin te maken te hebben.

Geheel afwijkend met de steden in de Noordelijke Nederlanden was het gebruik van het stedelijk wapen (bosboom) als kwaliteitsmerk voor fijn tin. In de Noordelijke Nederlanden immers, merkte men het onfijn tin met het stedelijk wapen.

Als bijzonderheid gold tevens, dat de Bossche tinnegieters zelf de kwaliteitsmerken mochten aanbrengen. Elders gebeurde dit meestal door de waardijns of keurmeesters. Pas in de 17e eeuw wordt het zelf aanbrengen in de Nederlanden algemeen gebruik.

De keur van 16 oktober 1503 bepaalde, dat de werktijden voor de meesters en leerlingen zijn van Pasen tot Bamis (= 1 oktober) van 4 uur 's-morgens tot 9 uur 's-avonds en van Bamis tot Pasen van 5 uur 's-morgens tot 8 uur 's-avonds.

Met uitzondering van Gent, Groningen, Maastricht, Middelburg en Brugge geven de oude keuren meestal GEEN omschrijving van de samenstelling van het fijne tin. In de keur uit 1503 van 's-Hertogenbosch stond, dat de meester-tinnegieter voor het maken van platte schotels en oorkommen uitsluitend goed zuiver tin moest gebruiken. Een nadere omschrijving hiervan wordt echter niet gegeven. Verder staat er letterlijk: *'ook mogen de meesters geen kannen, groot of klein, quarten* (vloeistofmaten groot 4 pinten), *mengelen* (= halve quart), *pinten of kannen zonder hengsel, als zogenaamd zuiver tinnen voorwerpen in de handel brengen, als er naast zuiver tin andere metalen gebruikt zijn.*' Aangenomen mag worden dat hier met zuiver tin toch bedoeld werd, gebroken met een zeer kleine hoeveelheid lood of koper.

In tegenstelling tot het fijne tin, wordt in de oude keuren bij onfijn tin, ook wel keur of

Vier eeuwen tinnegieters in 's-Hertogenbosch

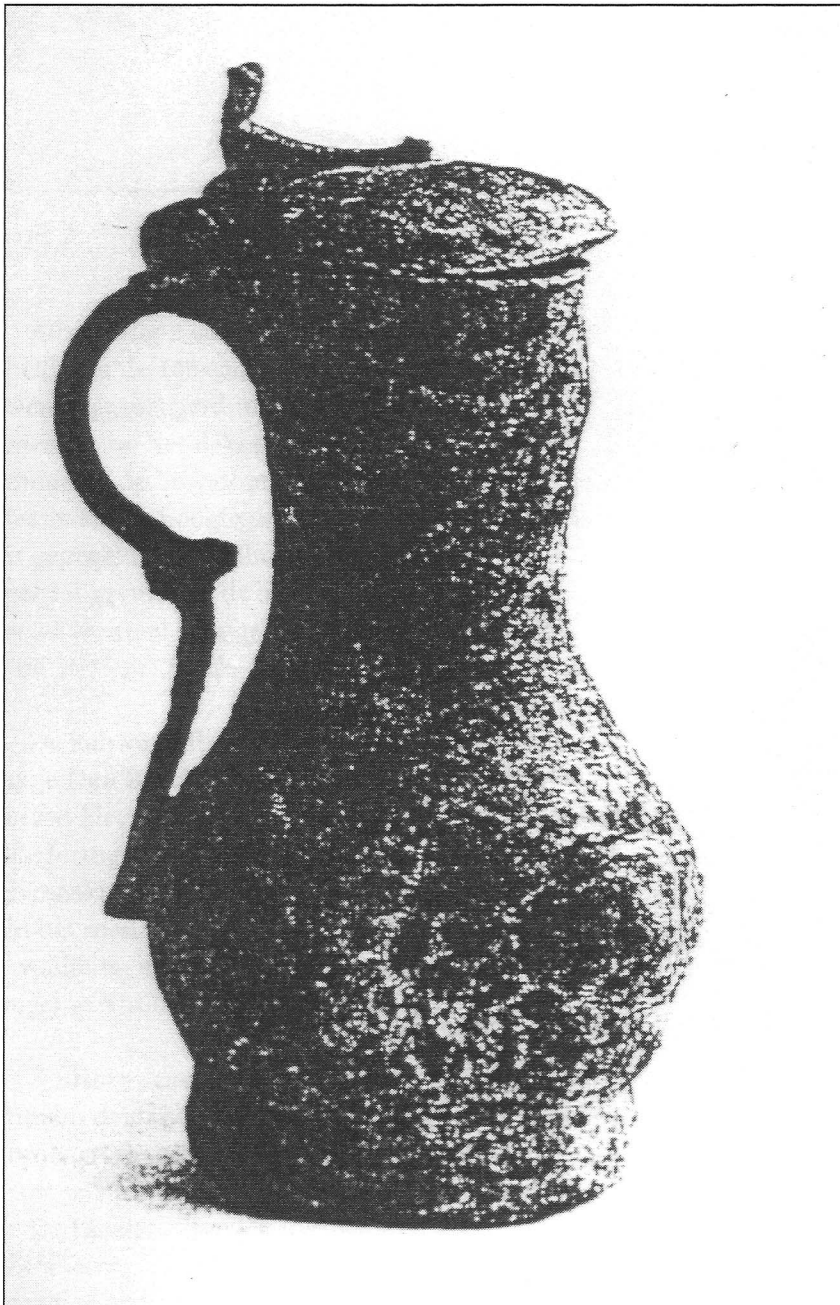
kannetin genoemd, de samenstelling waaruit het moest bestaan WEL gegeven. Dit gebeurde met het oog op de door de tinnegieter maximaal toegestane toevoeging van lood. Lood is namelijk giftig, dus schadelijk voor de gezondheid en mocht daarom slechts in kleine hoeveelheden worden gebruikt bij voorwerpen die in aanraking kwamen met spijzen of dranken. Dit onfijne tin bevatte, behoudens een enkele uitzondering, meestal 8 tot 20% lood. In Zutphen en

's-Hertogenbosch was dit echter 33 1/3%.

De keur van 1503 is van kracht geweest tot 1798 toen het gilde werd afgeschaft.

Als voorbeelden van Bosch' tin zijn hier afgebeeld een 15e, een 16e en een 17e eeuwse kan uit collecties van leden van onze vereniging. De eerste, de 15e eeuwse kan (*afbeelding 1*) is door de heer Dubbe reeds uitvoerig beschreven in *ANTIETK*, oktober 1989, 24ste jrg. nr.3 en wel als volgt:

Afb. 1

'De hoogte van de dikwandige, op een geknikte voetplint staande tinnen kan bedraagt 28 cm. Hij is opgebouwd uit twee verticale helften en heeft diensgevolge een bodemmedaillon, dat versierd is met een kruis, tussen de armen waarvan zich twee Franse lelies en twee klimmende leeuwen (?) bevinden. Het omschrift luidt: AVE MARIA GRACIA PLENA. De gelijkenis van het medaillon met de tussen 1400 en 1500 geslagen Brabantse munten, is opvallend.

Het gewelfde deksel is met een eenkakig scharnier aan kan en oor bevestigd. De duimrust toont aan de binnenzijde in reliëf drie met elkaar verbonden kruisbloemen. Het oppervlak van de kan - een zogenaamde quartekan met een inhoud van ca. 1,8 liter - is nogal aangetast door een langdurig verblijf in de bodem. Daardoor zijn de drie merkjes op het deksel nauwelijks te onderscheiden. Alleen het middelste toont een boom, de stadskeur van 's-Hertogenbosch. Hieruit blijkt, dat de kan door een Bossche tinnegieter werd vervaardigd'.

(Met dank aan de heer Dubbe voor zijn toestemming dit over te nemen).

Vier eeuwen tinnegieters in 's-Hertogenbosch

Afb. 2

Afbeelding 2 laat een Bossche kan uit de eerste helft van de 16e eeuw zien welke omstreeks 1960 werd opgebaggerd uit de Waal bij Nijmegen. De merkjes op het deksel, twee wapenschildjes met mogelijk de bosboom met initialen, zijn niet meer leesbaar. De hoogte van de kan is 11,8 cm. De kan is gepegeld en de inhoud tot de pegel is 240 cc, geheel gevuld tot de bovenrand 340 cc. De kan staat vermeld en afgebeeld in de catalogus 'Blik op tin', 1965 nr. 76 afb. 7 (links).

De kan van afbeelding 3 is een Hollandse kan, type Den Bosch, uit de tweede helft van de 17e eeuw. Het is dus best mogelijk, dat deze kan niet in 's-Hertogenbosch maar in een andere plaats gemaakt werd. De kan is 17 cm hoog en gemerkt in het medaillon op het deksel met onduidelijk kwaliteits- en gietersmerk en tevens de eigenaarsinitialen S I.

Tenslotte, een beknopte beschrijving van de 18 tinnen drinkkannen van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap te 's-Hertogenbosch en heel in het kort iets uit de geschiedenis van dit Broederschap.

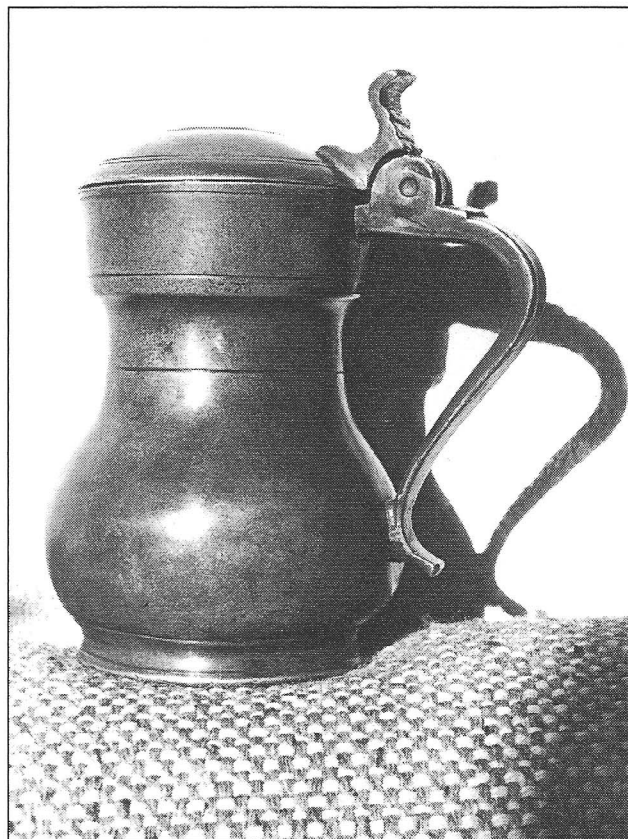
De Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, ook wel Zwanenbroederschap genoemd, werd in 1318 gesticht en bestond oorspronkelijk alleen uit

geestelijken. Later werden ook niet-geestelijken en weer later ook vrouwen toegelaten.

Naast het vereren van God, en vóór 1642 ook van de Heilige Maagd Maria, beoefenden de leden de weldadigheid, onderhielden dagelijks het bidden der kleine getijden en hielden strenge vastendagen, maar ... konden ook, en hiervan getuigen de vele rekeningen in het archief, geweldige feestmaaltijden organiseren, waarbij meerdere zwanen werden opgediend. Vandaar de naam Zwanenbroeders.

Sinds 1642 bestaat de helft van de 36 'gezworen' broeders uit rooms katholieken en de andere helft uit gereformeerden. Hoewel 'illustre' niet op de broederschap sloeg maar op Maria, heeft zij wel altijd illustere leden gekend. Ook tegenwoordig nog zijn o.a. de voornaamste leden van ons koninklijk huis zwanenbroeder.

Afb. 3

Vier eeuwen tinnegieters in 's-Hertogenbosch

Van de 18 nog bewaard gebleven oude wijnkannen zijn er 11 uit de 16e eeuw, 4 uit de 17e eeuw, alsmede nog 3 namaken eveneens uit de 17e eeuw. Hoezo namaken? Wel, 3 kannen heeft men in de loop van de 17e eeuw hermaakt omdat de originele 16e eeuwse exemplaren, samen met nog 31 andere, in 1615 door de Bossche tinnegieter Ghijsbert Janssen werden versmolten. Vermoedelijk is tot hermaak van deze 3 kannen besloten omdat ze herinneringen waren aan zeer belangrijke schenkers.

12 Kannen hebben een ééncakig scharnier en als duimrust 2 bolletjes. Van deze 12 kannen hebben 8 stuks als tinmerk een bosboom, het Bossche stadswapen, en 4 geen tinmerk. Van de overige 6 kannen, met inbegrip van de 3 namaken, allen gemaakt na 1613, hebben 5 een tweekakig scharnier en één een ééncakig scharnier. Alle 6 hebben als duimrust een haak. Het tinmerk bestaat uit een bosboom plus het roosmerk, waarbij verder nog opgemerkt kan worden dat de kan van Johan van Zutphen uit 1637 en de 3 namaken waarschijnlijk gemaakt zijn door de Bossche tinnegieter Denis Henriksen.

In het artikel van Karel Azijnman over de 18 oude tinnen wijnkannen in het Oudheidkundig Jaarboek van 1922 schrijft hij, waarschijnlijk mede na bestudering van de tinmerken op deze kannen, dat het roosmerk in 's-Hertogenbosch pas rond 1600 voorkomt, niet eerder zoals in de rest van de Noordelijke Nederlanden. Ik denk dat deze veronderstelling nog steeds opgaat. Een motief om dit aan te nemen is, dat op alle mij bekende tinnen voorwerpen uit de tweede helft van de 16e eeuw uit 's-Hertogenbosch alleen het stadswapen, de bosboom, voorkomt en dit niet in combinatie met de roos.

Tot zover vier eeuwen tinnegieters in 's-Hertogenbosch.

Tot besluit kan ik u nog mededelen, dat de Onze Lieve Vrouwe Broederschap haar kostbaarste kunstschaten voor het publiek ter bezichtiging heeft uitgesteld. O.a. het eeuwenoude porseleinen servies, de hier besproken tinnen drinkkannen, waaronder die van Willem van Oranje uit 1542. Ook de kristallen bokalen, waarbij de bokaal die geschonken werd door Keizer Maximiliaan I en de prachtig gerestaureerde muziekboeken. Dit alles staat gegroepeerd rond twee van de belangrijkste bezittingen, namelijk een deel van het uit eikenhout gesneden altaar dat de Utrechtse beeldhouwer Aart van Wezel in de 15e eeuw voor de Broederschap maakte en het keramieken beeld van Sint Joris en de Draak, daterend uit de 13e eeuw.

Een baggervondst uit de Hollandse IJssel

H. Wustenhoff

*Afb.1: Goudse kan,
ca. 1600,
baggervondst
Hollandse IJssel.
Part. coll.*

Omstreeks 1950 werd in de Hollandse IJssel ter hoogte van Moordrecht een tinnen kan opgebaggerd (afbeelding 1). De kan is op de onderkant van de bodem gemerkt met het stadswapen van Dordrecht, is gepegeld en heeft links van het handvat de ijkmerken 79, 81 (gespiegeld), 83, 85 en 87. Hij heeft een geknikte voet, een twee-kakig scharnier en een haakvormige duimrust. De hoogte bedraagt 22 cm, de doorsnee van de bodem 10,2 cm. en de inhoud ca. 1050 ml.

De kan is destijds door de baggeraars voor een

gering bedrag verkocht aan een onbekende handelaar in tweedehands goederen en is daarna via een Goudse antiquair in particuliere handen gekomen.

De kan is rond 1600 in Gouda gemaakt en heeft, gezien de ijkmerken en de pegel, ook als maatkan dienst gedaan. Over de ijkmerken op de rand is nog weinig te zeggen. Het meest waarschijnlijk is wel dat ze ook uit Gouda stammen, maar zekerheid is niet te verkrijgen aangezien, voorzover bekend, in de Goudse archieven hierover tot

Een baggervondst uit de Hollandse IJssel

heden nog niets is gevonden. De cijfers zullen ongetwijfeld jaartallen van een tweejaarlijkse herijk aangeven. Dit kan zowel 1579 enz. als 1679 enz. zijn. Dit zou derhalve inhouden, dat de kan pas ná 1687 in het water terecht gekomen kan zijn. Hoe dat is gebeurd is uiteraard niet meer na te gaan.

Het voorkomen van ijkmerken op dit soort kannen is vrij zeldzaam.

De Goudse tinnegieters behoorden tot 1640, tezamen met o.a. de smeden en de koperslagers, tot het gilde van Sint Elooy/Eloy. Eloy/Eligius (ca. 590 - ca. 660) was eerst hoefsmid, later edelsmid en van 641 tot zijn dood Bisschop van Noyon. Hij was de beschermheer van alle metaalbewerkers (afbeelding 2).

Een Goudse keur van 1560 schreef voor dat de tinnegieter zijn merk op zijn produkten moest slaan. De essaairoede, die op het stadhuis werd bewaard maar verloren is gegaan, bevatte een afslag van dit merk¹⁾. Enkele Goudse merken uit de periode rond 1600, o.a. dat van Aert Hogenberch (vermeld van 1584-1617), bestaan uit het stadswapen vergezeld van de initialen van de tinnegieter. Het is niet onmogelijk dat bij het wapen op de bovenomschreven kan ook letters hebben gestaan, dit is echter niet meer zichtbaar.

Afb. 2: Gildebeeld van St. Eloy als hoefsmid met paardebeen bij aambeeld, Bourgondisch, ca. 1480-1500. Coll. Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utrecht.

¹⁾ J.E.J.Geselschap, 'De Goudse tinnegieters'. In: Regionaal-Historisch Tijdschrift 'HOLLAND', 9e jrg. nr.6 december 1977.

Tinpest

G. Groenendijk

Inleiding

Tinpest verklaren is alleen mogelijk na minimaal op populaire wijze de opbouw van stoffen te hebben behandeld. Hier volgt een poging.

Enkelvoudige stoffen

Tot nu toe zijn er naar hun specifieke eigenschappen 105 enkelvoudige stoffen te onderscheiden; ze worden meestal elementen genoemd.

Elementen worden internationaal aangeduid met een symbool. Dat is bijvoorbeeld voor tin Sn, voor koper Cu, voor zuurstof O en voor waterstof H. Het kleinste deeltje dat nog chemische eigenschappen van een bepaalde enkelvoudige stof heeft, is het atoom. Bij de afmetingen daarvan moet worden gedacht aan enkele tienmiljoensten van een millimeter; dus ook door een microscoop niet met het oog waar te nemen. Alle atomen zijn op hun beurt weer opgebouwd uit drie soorten nog veel kleinere deeltjes. Per enkelvoudige stof verschilt alleen het aantal van deze deeltjes per atoom en dat bepaalt het verschil in eigenschappen.

Samengestelde stoffen

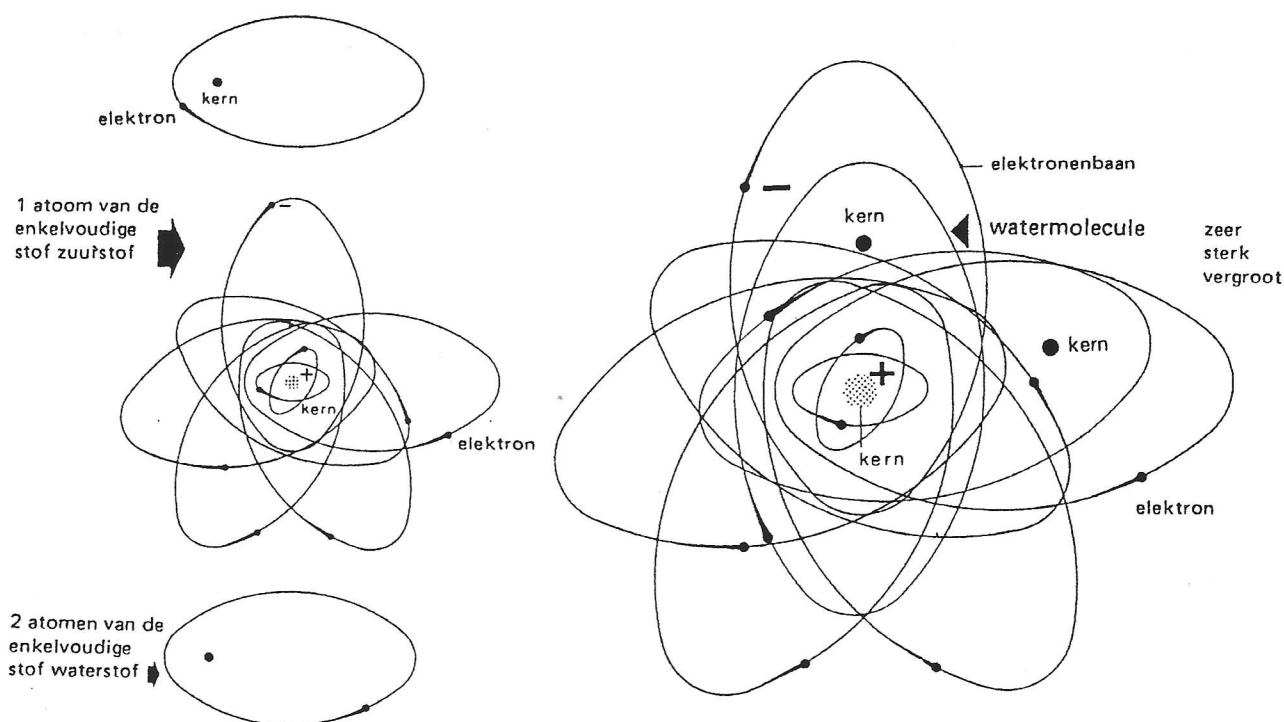
Wanneer twee of meer enkelvoudige stoffen een chemische verbinding zijn aangegaan is er sprake van een samengestelde stof (fig. 1). Deze heeft altijd totaal andere eigenschappen dan die van de samengestelde elementen. Het kleinste deeltje van een samengestelde stof dat nog de eigenschappen heeft van die stof is het molecuul. Er zijn duizenden verschillende samengestelde stoffen.

Aggregatietoestanden

Zowel enkelvoudige als samengestelde stoffen kunnen maximaal in drie toestanden voorkomen. In vaste vorm, in vloeibare vorm of in de vorm van gas; de drie aggregatietoestanden. Een bekende samengestelde stof die in alle drie toestanden kan voorkomen is water. Het is een chemische verbinding van de enkelvoudige stoffen waterstof (H) en zuurstof (O). Twee atomen H (gas) hebben zich chemisch gebonden met één atoom zuurstof (gas) tot het molecuul H_2O = water (vloeistof) (fig. 1).

Afhankelijk van de temperatuur kennen we water onder $0^\circ C$ als de vaste stof ijs, van 0° tot $100^\circ C$ als vloeistof en boven 100° als gas (stoom).

Fig. 1

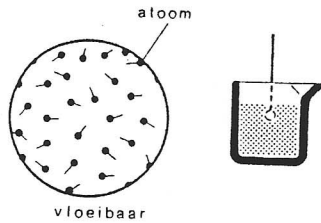

Tinpest

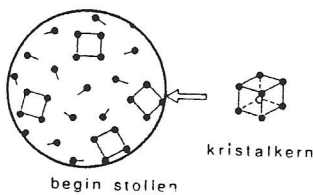
Structuur van metalen in vaste toestand

Alle metalen hebben in vaste toestand een zogenaamde kristalstructuur. Hoe deze ontstaat wordt in het volgende besproken voor een willekeurig metaal.

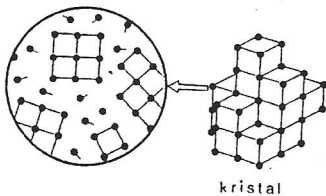
Fig. 2

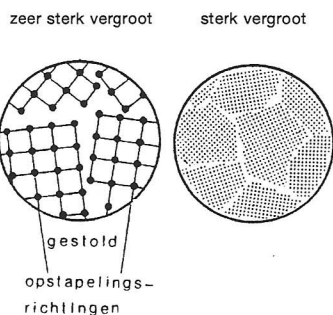
Bij een temperatuur boven het smelt- stolpunt is metaal vloeibaar. De metaal-atomen bewegen dan ongeordend door elkaar. Zeer sterk vergroot is dit voorgesteld in figuur 2.

Bij het stolpunt begint een aantal atomen een vaste plaats ten opzichte van elkaar in te nemen. Er vormen zich dan driedimensionale kristalkernen, ook wel eenheidscellen genoemd die in hun simpelste vorm zeer sterk vergroot schematisch zijn weergegeven in figuur 2.

Wordt de warmteonttrekking voortgezet dan sluiten zich steeds meer metaal-atomen bij de kristalkernen aan en ontstaat driedimensionaal zogenaamde kristallen; de vaste vorm van metalen. Via een steeds dikker wordende brij van vast en vloeibaar wordt de stolling voltooid (fig. 2).

Omdat de opstapelingsrichting per kristal verschilt, ontstaat niet één kristal, maar vormen zich vele kristallen. Op die plaatsen waar ze tegen en in elkaar zijn gegroeid zijn er kristalgrenzen (fig. 2).

Kristallen kunnen ook zijn opgebouwd uit moleculen. Ijs is daarvan een voorbeeld.

Tinpest

Figuur 3 toont de kristalgrenzen op een vlak en gepolijst metaaloppervlak 1500 maal vergroot gezien door een microscoop.

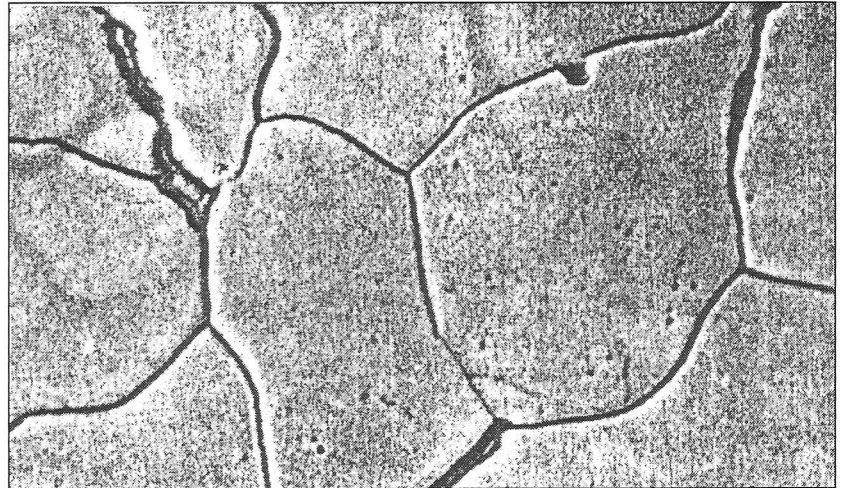
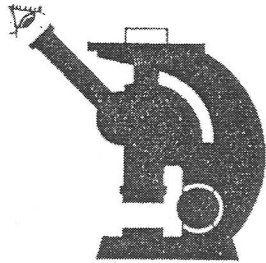

Fig. 3

Ter illustratie van wat er kan gebeuren als vloeibaar metaal vanuit vloeibare toestand wordt afgekoeld tot kamertemperatuur is dat voor zuiver ijzer voorgesteld in figuur 4.

De bij het stollen gevormde δ kristalkernen gaan bij 1400°C langzaam over in γ kristalkernen die

bij 910°C weer langzaam overgaan in α bouwstenen. Hoewel bij iedere modificatie volumeveranderingen optreden geeft dit bij ijzer geen enkel probleem. Immers het gebeurt bij temperaturen waarbij het ijzer nog kneedbaar is. Dat daardoor bij zuiver tin wel moeilijkheden kunnen ontstaan volgt uit figuur 5.

Fig. 4

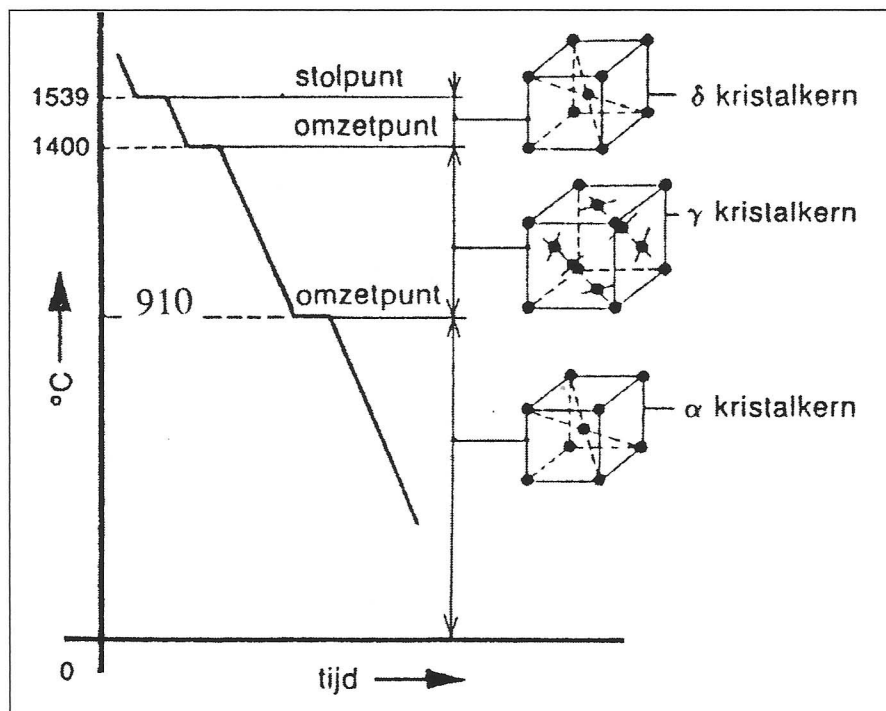
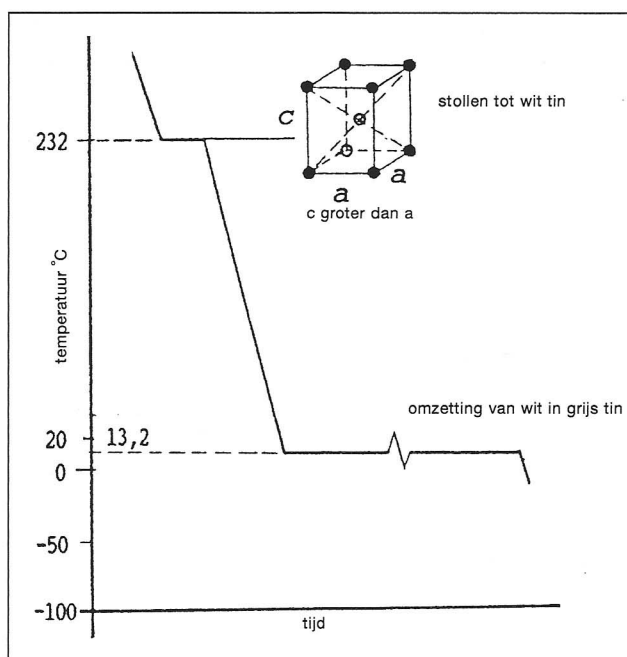

Fig. 5

De structuur van tin

Bij stollen van zuiver tin ontstaan kristalkernen als sterk vergroot afgebeeld in figuur 5. Deze groeien uit tot kristallen zogenaamd wit tin. Daalt de temperatuur tot precies 13,2° C dan gaat zeer langzaam een omzetting plaatsvinden naar grijs tin (een kristalkern daarvan is te ingewikkeld om daar een eenvoudige voorstelling van te tekenen). Het volume daarvan is het 1,3-voudige van dat van wit tin. Omdat het omringende wit tin bij 13,2° C zeer moeilijk kneedbaar is drukt dit het zich vormend grijs tin kapot. Het wordt erdoor verpulverd wat zich manifesteert als korrelige puisten (fig. 6). Op den duur vallen die uiteen in poeder, gaten achterlatend. In de volksmond wordt dit verschijnsel tinpest genoemd. Volledige omzetting van wit naar grijs tin vraagt behalve zeer veel tijd (vooral bij tinlegeringen) een constante temperatuur van 13,2° C. Is de temperatuur iets hoger dan stopt de omzetting. Hetzelfde geldt als de temperatuur lager is dan 13,2° C; wit tin is dan als het ware ingevroren. Het is onjuist dat de kans op tinpest toeneemt naarmate de temperatuur lager is dan 13,2° C. Op Nova Zembla teruggevonden voorwerpen van tin vertonen na honderden jaren te zijn blootgesteld aan zeer lage temperaturen geen tinpest.

Vroeger waren de woningen en gebouwen in het algemeen slecht geventileerd, alleen plaatselijk zeer

spaarzaam verwarmd en daardoor vochtig. Daardoor was de relatieve vochtigheid van de lucht daarin zeer hoog. Dat verhoogde de kans op langdurig constante temperaturen. Dus ook op een van rond 13,2° C; de ideale temperatuur voor het ontstaan van tinpest. Immers om de temperatuur van vochtige lucht te veranderen moet aanzienlijk meer warmte worden toe- of afgevoerd dan voor temperatuurverandering van droge lucht. De tegenwoordige woningen en gebouwen zijn veel beter geventileerd, meestal goed en centraal verwarmd en daardoor droog; de lucht daarin is dus veel droger. Door deze veranderde omstandigheden is de kans op tinpest vrijwel nihil geworden. Ook bij voorwerpen die reeds tinpest vertonen zet de aantasting in dit milieu niet door.

Dat tinpest besmettelijk zou zijn moet gelet op het voorgaande worden verwezen naar het rijk der fabelen.

Voorwerpen van grijs tin zijn onbestaanbaar

In het denkbeeldige geval dat de volumevergroting bij omzetting van wit naar grijs tin ongehinderd zou kunnen plaatsvinden, zou de schotel in figuur 7 de getekende vergroting van afmetingen ondergaan. Bij een temperatuur boven 13,2° C zou dan weer omzetting in wit tin plaatsvinden met als gevolg dat de schotel weer de oorspronkelijke afmetingen zou krijgen enzovoort. Echter in het voorgaande is gebleken dat dit niet mogelijk is, zodat voorwerpen van grijs tin onbestaanbaar zijn.

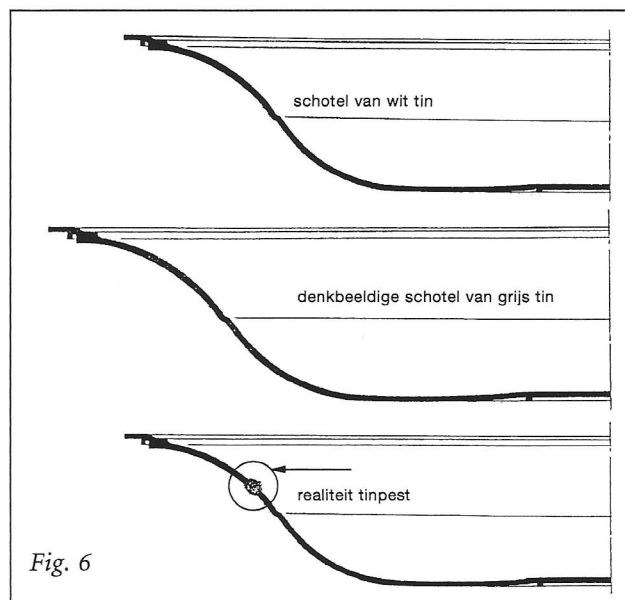

Fig. 6

Tinbibliotheek

Ondanks tijdelijke sluiting van de bibliotheek van het Amsterdams Historisch Museum, blijft de Nederlandse Tinbibliotheek raadpleegbaar!

Op 8 november 1997 is tijdens de halfjaarlijkse ledenbijeenkomst de Nederlandse Tinbibliotheek officieel in langdurig bruikleen ondergebracht bij de bibliotheek van het Amsterdams Historisch Museum.

Toentertijd is afgesproken, dat de bibliotheek altijd op werkdagen van 13.00 tot 17.00 uur raadpleegbaar zou zijn. Toen was echter nog niet voorzien, dat enkele jaren later de vleugel, waarin de AHM-bibliotheek gevestigd is, ingrijpend verbouwd zou gaan worden ten behoeve van de nieuwe vaste presentatie over de 19e en 20e eeuw.

Een van de consequenties hiervan was, dat de bibliotheek geruime tijd niet voor het publiek bereikbaar zou zijn.

Om van de nood een deugd te maken, is toen besloten om de bibliotheek gedurende twee jaar (tot in voorjaar 2001) te sluiten voor het publiek en gedurende die periode de automatisering van de gehele bibliotheek- en museumcollectie ter hand te nemen.

Als voorwaarde is hierbij gesteld, dat de bijzondere collecties van de bibliotheek, waaronder de Nederlandse Tinbibliotheek, voor buitenstaanders op afspraak raadpleegbaar moesten blijven. Voor een afspraak kunt u bellen met ondergetekende.

Inmiddels groeit de Nederlandse Tinbibliotheek gestaag door. Van tijd tot tijd brengt de heer Wustenhoff weer nieuwe aanwinsten voor de bibliotheek, die onmiddellijk op de voor de Tinbibliotheek gereserveerde planken worden gezet.

Bovendien staan ook de reeds langer in de AHM-bibliotheek zelf aanwezige boeken over tin en aanverwante onderwerpen ter beschikking.

Eind jaren '70 is er in opdracht van het Amsterdams Historisch Museum in het gemeentearchief van Amsterdam uitgebreid archiefonderzoek gedaan naar tinnegieters en het tinnegietersgilde in Amsterdam. Van de daarbij gevonden gegevens zijn een drietal kleine kaartsystemen aangelegd.

De resultaten van dit onderzoek zijn in de volgende artikelen vastgelegd:

- J.W.M. de Jong en M.L. Caron, 'Het Amsterdams Tinnegietersgilde', in: *Keur van tin uit de havensteden Amsterdam, Rotterdam en Antwerpen* (tent. cat. Amsterdam, Museum Willet-Holthuysen 1979) p. 65-90.
- M.L. Caron, 'Het tinnegietersbedrijf in Amsterdam omstreeks 1700', in: *Ons Amsterdam* 35 (1983) p. 204-211.

De genoemde kaartsystemen bevinden zich in de bibliotheek van het Amsterdams Historisch Museum en staan voor inzage ter beschikking.

Nel Klaversma

*hoofd bibliotheek Amsterdams Historisch Museum
(rechtstreeks 020 - 523 17 61).*

Literatuur over tin

H.B. van Wijk

Het Centraal Museum in Utrecht heeft, gedateerd 1997, deel 4 uitgegeven van 'De verzamelingen van het Centraal Museum Utrecht'. Het is een bestandscatalogus die gaat over 'Edele en onedele metalen'.

De twee auteurs, waarvan de heer B. Dubbe degene is die de onedele metalen - waaronder ook het koper is begrepen - verzorgde, produceerden bijna 1000 pagina's klein formaat oblong 16 x 12,4 cm zeer overzichtelijke informatie per object, met illustratie.

Enkele illustraties zijn in kleur, waaronder twee prachtige tinnen stadskannen uit het midden van de 16e eeuw. Het tin beslaat slechts 18 nummers, maar voor wie bredere belangstelling voor voorwerpen van kunst en toegepaste kunst heeft, is dit kloeki boekje een aanwinst (kost f 125,00).

Dit laatste geldt ook voor 'Lood om oud ijzer' van de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland, die eveneens een deel 4 uitbracht en wel van de 'Publicatiereeks' van die stichting (1998). Hier was het een ander lid van de NTV die de redactie voerde en één van de tien artikelen schreef, nl. Tim Graas. Er is een artikel over tin van mevrouw Roberta Hilbrandie-Meijer over tinnen voorwerpen in de Hervormde kerken in Drenthe. Dat is slechts een fractie van de door de stichting geregistreerde bezittingen van kerkelijk Nederland. Daarover schreef Tim Graas in het jubileumnummer van De Tinkoerier. Nu gaat zijn bijdrage over koperen lezaars, waarvan er ook vele zijn afgebeeld.

Een mooi boek, kost f 39,90.

Koperen lezaars zijn momenteel te zien (t/m 5 september) in het Historisch Museum Rotterdam op de tentoonstelling Kanonnen, Klokken en Kandelaars. Voor wie van geelgietwerk houdt is deze tentoonstelling zeer aan te bevelen. De catalogus (f 39,90) ziet er zeer verzorgd uit en vermeldt bekende namen uit NTV kringen, o.a. van de conservatrice van het museum Liesbeth van der Zeeuw. De catalogus beschrijft 75 nummers en vermeldt zeer veel nieuwe bronnenmateriaal.

Tenslotte - in dit qua materiaaltoepassing zo boeiende gebied aangeland - kan ik het niet laten een Duitse publicatie te vermelden. 'Es wärmt die Form, der Stoff, das Licht' van Knud Schöber. Deze gaat over gebruiksvoorwerpen van messing (geel koper) en is gepubliceerd bij een tentoonstelling in Wetzlar in 1996 van de verzameling van de auteur. Het boek is zeer goed in kleur geïllustreerd, een must voor de liefhebber van toegepaste kunst (kost f 85,00).

ISBN 90-73285-49-6	Bestandscatalogus 'Edele en onedele metalen'
De verzamelingen van het Centraal Museum Utrecht.
ISBN 90-75323-58-1	'Lood om oud ijzer'
Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland, Publicatiereeks 1998.
ISBN 90-40093-43-1	'Kanonnen, Klokken en Kandelaar'
Historisch Museum Rotterdam
ISBN 3-931873-00-5 (Pb)	'Es wärmt die Form, der Stoff, das Licht' Knud Schöber.

Boekbespreking: Pilgrim Souvenirs and Secular Badges

H. Wustenhoff

In december 1998 is eindelijk het lang verwachte boek van Brian Spencer, Oud-Conservator van het Museum of London, over in de periode 1972-1992 bij opgravingen in London gevonden religieuze- en profane insignes verschenen. Het is een lijvige catalogus van ca. 350 pagina's geworden, waarin vele honderden insignes worden besproken en afgebeeld.

Het boek begint met een inleiding waarin in het kort wordt ingegaan op de betekenis van insignes, enkele technische aspecten inzake de gietvormen en de voor insignes gebruikte materialen, voornamelijk lood-tin legeringen, het gebruik van insignes en tenslotte de vondstomstandigheden en de datering van de vondsten.

Negentig procent van het boek bestaat uit het catalogus gedeelte, waarvan verreweg het grootste gedeelte betrekking heeft op religieuze insignes. Deze zijn per pelgrimsplaats geordend. Steeds wordt eerst een korte geschiedenis over de betreffende pelgrimsplaats gegeven en worden daarna de aan deze plaats toegeschreven insignes aan de hand van afbeeldingen besproken. Op een enkele uitzondering na, zijn alle afbeeldingen op ware grootte.

Het behoeft geen betoog, dat het merendeel van de in London gevonden insignes afkomstig is uit Engelse plaatsen. Toch zijn ook insignes afkomstig uit plaatsen buiten Engeland gevonden, waarbij o.a. uit Maastricht en 's-Hertogenbosch. Voor ons komt het enigszins merkwaardig over dat ook Schotland in de rubriek buitenland is opgenomen.

Het laatste deel van het boek betreft de profane insignes. Ook hierbij wordt iets over de achtergrond en de bijbehorende geschiedenis verteld.

Voor iedere verzamelaar van, of geïnteresseerde in, religieuze- en/of profane insignes is het boek een 'must', met name omdat ook in Nederland regelmatig insignes afkomstig van Engelse pelgrimsplaatsen worden gevonden. Daarbij zijn de door de heer Spencer gegeven achtergronden zeer informatief en goed leesbaar geschreven. De illustraties, voor het merendeel foto's met daarnaast ter verduidelijking soms tekeningen, zijn goed. Een manco is mijns inziens het ontbreken van een register. Zeker gezien de hoge prijs, £50 (ca. f.160,-), had dit eigenlijk niet mogen ontbreken.

Brian Spencer, *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Medieval finds from excavations in London: 7. Museum of London 1998.* 349 pagina's, £50.

The Stationery Office Limited, St Crispins, Duke Street, Norwich NR3 1PD. ISBN 0 11 290574 9.

Boekbespreking: Kinder delijt. Middeleeuws speelgoed in de Nederlanden

H. Wustenhoff

Als proefschrift bij haar promotie tot doctor in de Kunstgeschiedenis is in november 1998 van de hand van Annemarieke Willemsen het boek 'Kinder delijt. Middeleeuws speelgoed in de Nederlanden' verschenen. Het boek is een studie naar het kinderspeelgoed in de Nederlanden tussen 1100 en 1550 en beslaat vier hoofdstukken, voorafgegaan door een proloog, en gevolgd door een epiloog en een conclusie. Hoofdstuk 1 betreft middeleeuwse kinderen, de gebruikers dus, hoofdstuk 2 is een encyclopedisch overzicht van het middeleeuwse speelgoed op alfabet en de hoofdstukken 2 en 3 zijn geheel gewijd aan respectievelijk archeologische vondsten en historische beelden van speelgoed. Aan het eind bevat het, als bijlage A, een catalogus van van afbeeldingen en als bijlage B een catalogus van vondsten.

Het boek als geheel geeft een zeer gedegen overzicht van het speelgoed in de onderzochte periode. Het is duidelijk dat door de schrijfster zeer veel onderzoek is gedaan en bronnen zijn bestudeerd. Het boek is goed leesbaar en bevat zeer veel illustraties. In de catalogus van vondsten (bijlage B), is bij elk hierin opgenomen voorwerp ook weer een kleine afbeelding geplaatst, hetgeen de publikatie zeer gebruiksvriendelijk maakt.

De reden dat het boek hier besproken wordt, is gelegen in het feit dat een belangrijk deel van het kinderspeelgoed uit de onderzochte periode, met name wat betreft de bodemvondsten, bestaat uit tinnen voorwerpjes. Dit varieert van dierfiguurtjes, fluitjes, meubeltjes en potten en pannen tot religieuze voorwerpen, haardgerei, ridders etc. Praktisch alles uit het dagelijkse grote mensen leven, komt ook als speelgoed voor.

Voor iedere verzamelaar van tinnen speelgoed/-miniatuurtjes is het boek aan te bevelen. Daarnaast is het ook interessant voor een ieder die belang stelt in het dagelijks leven en de materiële cultuur in de late middeleeuwen.

Anders dan u van een proefschrift wellicht verwacht, is het een zeer verzorgd boek van ruim 400 pagina's. Enige kritiek heb ik op de kwaliteit van de foto's. Dit geldt niet voor de door derden aangeleverde, maar met name voor die, die door de auteur zelf gemaakt zijn, deze zijn zeer wisselend van kwaliteit. Een pré is de zeer uitvoerige literatuurlijst.

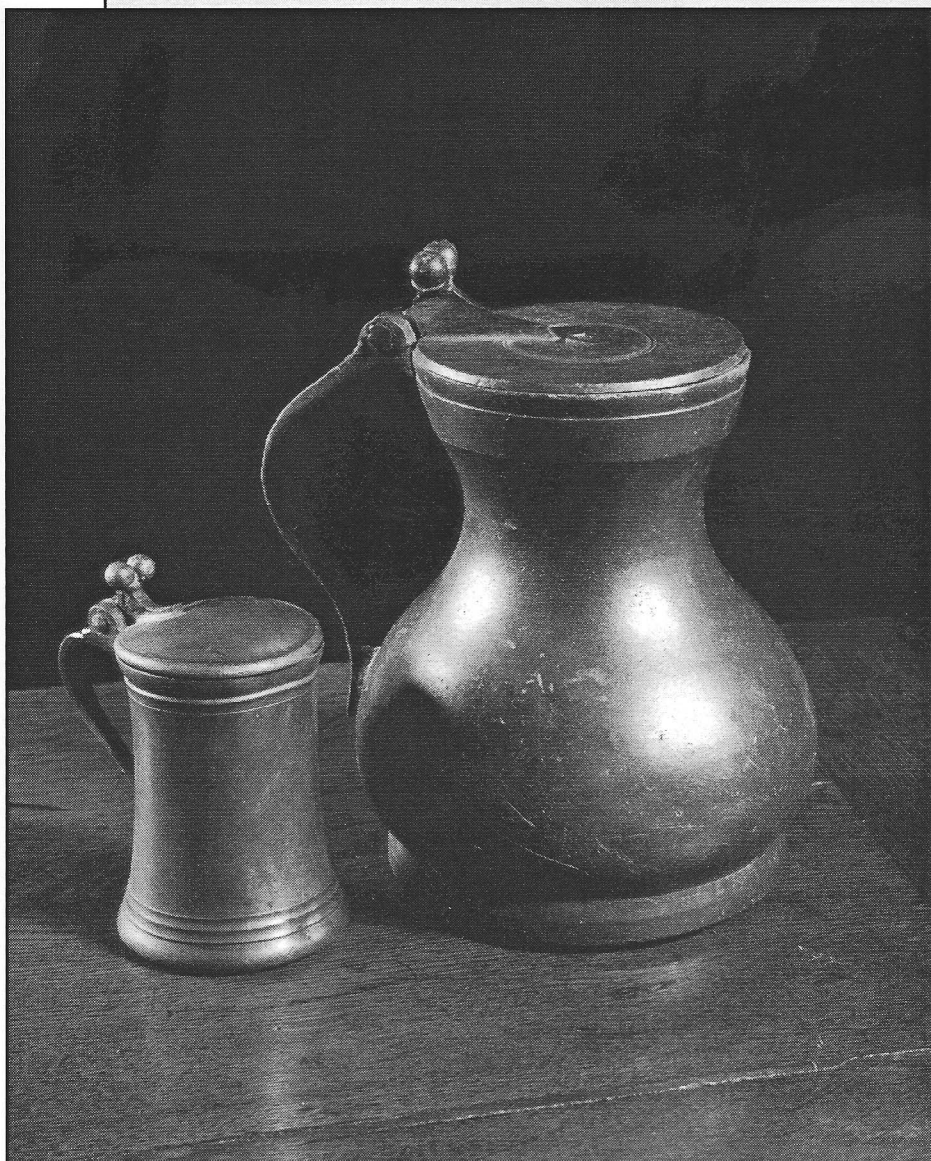
Annemarieke Willemsen, *Kinder delijt. Middeleeuws speelgoed in de Nederlanden*. 412 pagina's, f.95,-.

Uitgeverij KU Nijmegen, Postbus 9102, 6500 HC Nijmegen. ISBN 90 5710 061 4.

Patrick Reijgersberg V.O.F.

DAMSTRAAT 27, 2011 HA HAARLEM

TEL: 023 - 5316118 OF GSM 06 - 53-170038

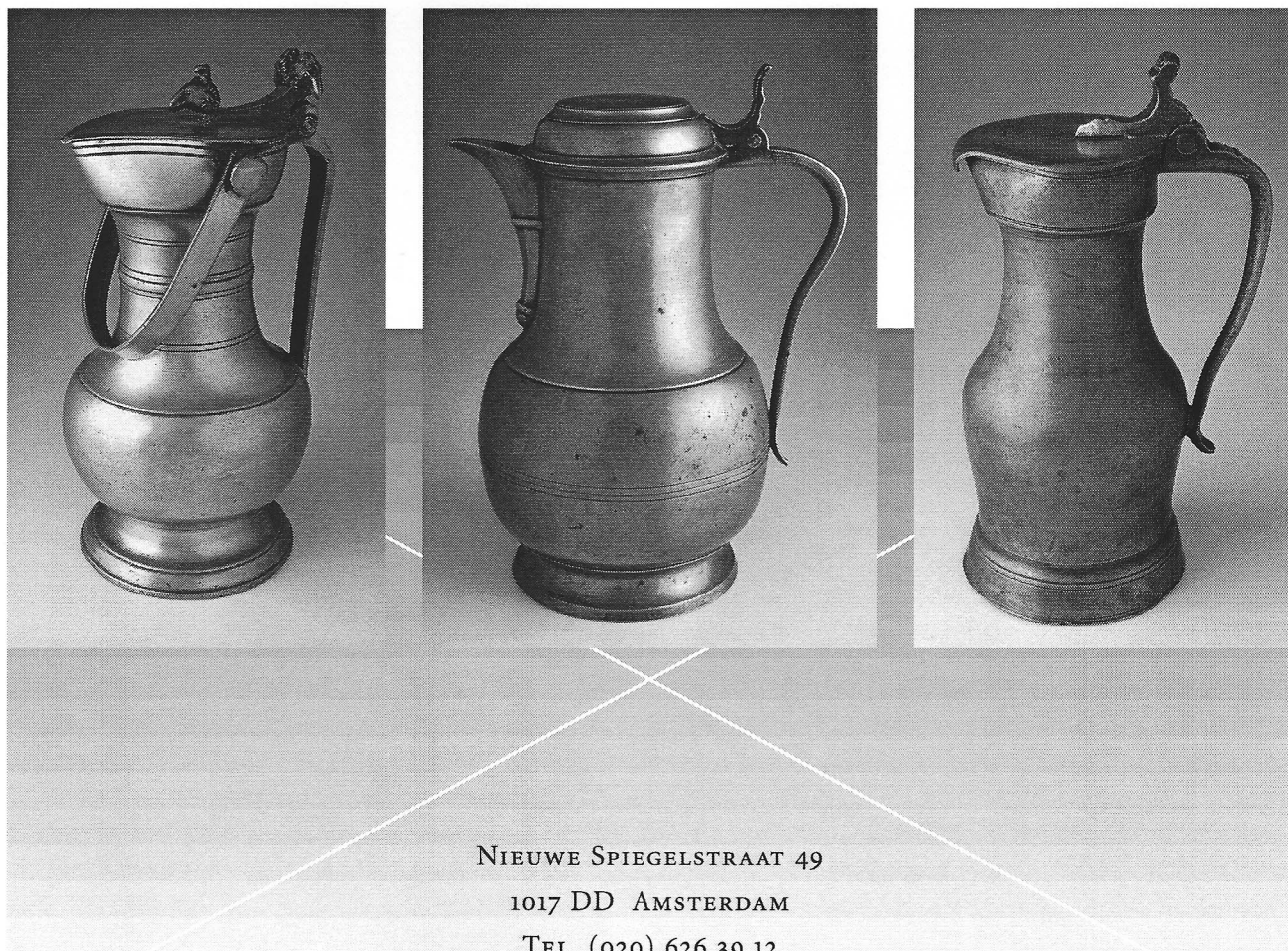
Een Haarlemse tinnen Hanzekan, midden 14e eeuw, totale hoogte 23,2 cm., bodemvondst, gemerkt met het stadskeur van Haarlem. De kan draagt, in een ruitvormig stempel, het meesterteken met de letter I of J en wordt gedurende de zomermaanden tentoongesteld in het Frans Halsmuseum te Haarlem. De kan is opgegraven in een der Hanzesteden aan de Oostzee en is volgens Dr. Pieter Biesboer, conservator van het Frans Halsmuseum, de tot nu toe oudst bekende Haarlemse tinnen kan.

Ernaast staat een maatkannetje uit Middelburg, eveneens een bodemvondst. Het draagt in de bodem het stadskeur van Middelburg met daarin de letter B en daarnaast het meesterteken met de letters AA. Datering: 2e helft 16e eeuw, totale hoogte 12,9 cm.

JAN BEEKHUIZEN

KUNST EN ANTIEKHANDEL

ANTIQUAIRS SINDS 1945

NIEUWE SPIEGELSTRAAT 49
1017 DD AMSTERDAM
TEL. (020) 626 39 12
FAX (020) 627 59 05
MOBIEL (06) 53221270

PAN
AMSTERDAM

pAn Amsterdam van 25 september tot en met 3 oktober 1999. Stand 239.

MAKELAAR EN BEËDIGD TAXATEUR 'ANTIEK TIN'